

Barbara Surma

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-8781-7643>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.632>

Edukacja ekologiczna

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Edukacja ekologiczna jest procesem kształcenia i wychowania, który rozwija wiedzę o relacjach między człowiekiem a środowiskiem, podnosi świadomość ekologiczną i kształtuje postawy sprzyjające ochronie przyrody oraz realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Pojęcie wywodzi się z terminów „ekologia” (Haeckel, XIX w.) oraz „edukacja”. W latach 60.–70. XX wieku pojawiło się w odpowiedzi na kryzys ekologiczny, a w następnych dekadach rozszerzono jego definicję o wymiary etyczne i społeczne. Od lat 90. XX wieku edukacja ekologiczna powiązana jest z ideą zrównoważonego rozwoju, a w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego – z edukacją ekologii integralnej.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Brak jednolitej definicji i spory terminologiczne (ekologiczna vs. środowiskowa vs. ESD – *Education for Sustainable Development*) utrudniają spójność działań. Należy ją odnieść do założeń aksjologicznych oraz określić jej orientację między antropocentryzmem, biocentryzmem a ekocentryzmem.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Edukacja ekologiczna powinna być procesem zmiany społecznej, łączącym wiedzę, wartości i kompetencje działania. W tym celu zaleca się integrację treści przyrodniczych z aspektami społecznymi i kulturowymi, osadzenie działań w ramie etycznej zgodnej z koncepcją edukacji dla zrównoważonego rozwoju oraz opracowanie systemu oceny efektów,

który mierzy nie tylko poziom wiedzy, ale także postawy i sprawczość. Ważne jest uwzględnienie lokalnych uwarunkowań i przygotowanie jednostek oraz wspólnot do globalnych wyzwań, takich jak zmiany klimatyczne i utrata bioróżnorodności.

Słowa kluczowe: edukacja ekologiczna, antropocentryzm, biocentryzm, ekocentryzm, etyka środowiskowa

Definicja pojęcia

Edukacja ekologiczna stanowi jeden z kluczowych obszarów współczesnej polityki edukacyjnej i środowiskowej, odpowiadając na narastające wyzwania globalnego kryzysu ekologicznego, zmiany klimatu oraz konieczność wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju. Jej znaczenie wykracza poza tradycyjne nauczanie przyrody – obejmuje kształtowanie świadomości, wartości i kompetencji niezbędnych do podejmowania odpowiedzialnych decyzji w życiu prywatnym, zawodowym i społecznym.

Na podstawie analizy literatury oraz dokumentów strategicznych (UNESCO, 1978, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000032763>; Ministerstwo Klimatu i Środowiska, 2024, <https://www.gov.pl/web/edukacja-ekologiczna/strategiczny-plan-dzialan-w-zakresie-edukacji-ekologicznej>) można przyjąć, że „edukacja ekologiczna” to skierowana do społeczeństwa koncepcja wychowania i kształcenia, której celem jest rozwijanie wiedzy o relacjach człowieka ze środowiskiem przyrodniczym i społecznym, podnoszenie świadomości ekologicznej oraz kształtowanie wartości i postaw sprzyjających odpowiedzialnemu działaniu na rzecz ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Należy podkreślić, że w literaturze przedmiotu występują różne jego ujęcia. Przykładowo Danuta Cichy określa edukację ekologiczną jako „ogół czynników i procesów pedagogicznych umożliwiających ludziom orientację w otaczającej rzeczywistości przyrodniczej i wpływających na ich stosunek do otaczającego środowiska” (Cichy, 2003, s. 910). Beata Gola wskazuje z kolei, że w szerokim znaczeniu obejmuje ona „wszelkie formy działalności skierowanej do społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży, mające na celu wpływanie na poziom świadomości ekologicznej, propagowanie wiedzy o przyrodzie i promowanie prośrodowiskowych postaw” (Gola, 2010, s. 65). W węższym znaczeniu jest rozumiana jako koncepcja kształcenia i wychowania, której cel stanowi upowszechnianie wiedzy ekologicznej oraz kształtowanie pozytywnego stosunku do środowiska przyrodniczego, etyki odpowiedzialności za przyrodę (Albińska, 2005, s. 132). Edukację ekologiczną definiuje się także jako koncepcję wychowania, przedmiot nauczania, działalność edukacyjno-wychowawczą, która obejmuje zarówno procesy pedagogiczne, jak i działania społeczne ukierunkowane na rozwój

wiedzy, świadomości i postaw proekologicznych, a w konsekwencji na kształtowanie odpowiedzialnych zachowań wobec środowiska.

W opracowaniach naukowych pojęcie „edukacja ekologiczna” występuje zamiennie z określeniem „edukacja środowiskowa” (Tuszyńska, 2006), choć część autorów wskazuje na różnice między nimi. Według Bożeny Wójtowicz edukacja środowiskowa ma szerszy zakres, ponieważ obejmuje nie tylko aspekty przyrodnicze, lecz także społeczne i techniczne, podczas gdy edukacja ekologiczna bywa utożsamiana głównie z naukami biologicznymi. Jednak przyjmując, że ekologia jest nauką interdyscyplinarną, badającą zarówno relacje w świecie przyrody, jak i zmiany w sferze kultury oraz filozofii stosunku człowieka do natury, edukacja ekologiczna nie ogranicza się tylko do biologii. Jej celem jest kształtowanie umiejętności holistycznego postrzegania zjawisk przyrodniczych i cywilizacyjnych oraz rozwijanie postaw zgodnych z prawami przyrody (Wójtowicz, 2010, s. 74).

W przypadku pojęcia „edukacja środowiskowa” należy doprecyzować jego znaczenie, gdyż nie jest ono jednoznaczne. W szczególności jest tak w ujęciu pedagogiki społecznej, ponieważ w tym przypadku odnosi się ono do „kształtowania i przetwarzania lokalnego środowiska społeczno-kulturowego poprzez formowanie odpowiednich postaw służących poprawie funkcjonowania różnych placówek oraz tworzenia nowych” (Gola, 2010, s. 65). Z tego względu w analizach naukowych konieczne jest precyzyjne określenie, czy termin ten dotyczy działań na rzecz środowiska przyrodniczego, czy też przekształcania środowiska społeczno-kulturowego.

W definicjach edukacji ekologicznej akcentowane są różne jej aspekty: od przekazywania wiedzy o środowisku, poprzez kształtowanie świadomości ekologicznej i systemu wartości, aż po przygotowanie jednostek i społeczności do aktywnego uczestnictwa w działaniach na rzecz ochrony przyrody oraz realizacji zasad zrównoważonego rozwoju. Tak szerokie rozumienie edukacji ekologicznej pozwala traktować ją nie tylko jako proces dydaktyczny, ale również jako narzędzie zmiany społecznej, odpowiadające na wyzwania współczesnego świata, w tym globalny kryzys ekologiczny. Edukacja ekologiczna ma charakter interdyscyplinarny – integruje aspekty biologiczne, społeczne, etyczne, kulturowe oraz ekonomiczne, przygotowując jednostki i społeczności do świadomego rozwiązywania problemów środowiskowych oraz wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju. Współczesne podejście akcentuje

nie tylko wiedzę i postawy, ale także rozwój kompetencji praktycznych, umożliwiających podejmowanie realnych działań prośrodowiskowych.

Analiza historyczna pojęcia

Na początku rozważań warto podkreślić, że ewolucja znaczenia edukacji ekologicznej pozostaje w ścisłym związku z rozwojem i zmianami w rozumieniu terminu „ekologia”, które po raz pierwszy zostało użyte przez Ernsta Haeckla (1834–1919) w pracy *Generelle Morphologie der Organismen* (1866). Ekologię określił on jako naukę o organizmach w ich naturalnych miejscach bytowania i związkach ze środowiskiem. W pierwotnym ujęciu ekologia miała charakter biologiczny i analityczny, koncentrowała się na strukturze i funkcjonowaniu układów przyrodniczych oraz adaptacjach organizmów do warunków środowiskowych.

Rozwój pojęcia „edukacja ekologiczna” należy rozpatrywać również w kontekście dynamicznych zmian cywilizacyjno-kulturowych, które w drugiej połowie XX wieku doprowadziły do pogłębiającego się kryzysu ekologicznego. Nieograniczony rozwój przemysłu, urbanizacji i konsumpcji spowodował bowiem masowe wymieranie gatunków, degradację ekosystemów oraz narastające zaburzenia równowagi w przyrodzie. Problem ten został dostrzeżony na forum międzynarodowym w 1969 r. W raporcie *Człowiek i jego środowisko*, ogłoszonym przez sekretarza generalnego ONZ Sithu U Thanta, podkreślono konieczność podjęcia działań na rzecz ochrony i poprawy warunków środowiskowych człowieka (U Thant, 1969). Szczególną rolę przypisano edukacji, zarówno formalnej, jak i pozaformalnej, ukierunkowanej na kształtowanie świadomości młodzieży i dorosłych w zakresie odpowiedzialnego postępowania wobec środowiska naturalnego. W tym samym roku Wiliam B. Stapp zaproponował jedną z pierwszych definicji edukacji ekologicznej, rozumianej jako proces kształtowania obywateli posiadających wiedzę o środowisku biofizycznym i związanych z nim problemach, świadomych sposobów ich przezwyciężania oraz zmotywowanych do podejmowania działań na rzecz ich rozwiązania (Stapp, 1969, s. 30).

Kolejnym ważnym etapem było opracowanie i ogłoszenie Międzynarodowej karty nauczania ochrony środowiska – Karty belgradzkiej (UNESCO-UNEP, 1975), w której określono cele edukacji środowiskowej

i edukacji ekologicznej. Celem edukacji środowiskowej był rozwój wiedzy, umiejętności, wartości i postaw sprzyjających poprawie jakości środowiska, a w konsekwencji jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń. Podkreślono, że działania edukacyjne powinny prowadzić do harmonii między dobrobytem społecznym i indywidualnym a środowiskiem biofizycznym i stworzonym przez człowieka. Celem edukacji ekologicznej było natomiast wykształcenie populacji świadomej i zaniepokojonej stanem środowiska, posiadającej wiedzę, umiejętności, postawy, motywacje i zaangażowanie niezbędne do indywidualnej i zbiorowej pracy nad rozwiązywaniem bieżących problemów oraz zapobieganiem powstawaniu nowych. W związku z tym w pierwszym przypadku koncentrowano się na poprawie jakości środowiska i życia poprzez rozwój wiedzy i wartości, natomiast w drugim położono nacisk na aktywne zaangażowanie polegające na wykształceniu świadomego, zmotywowanego społeczeństwa gotowego do rozwiązywania problemów środowiskowych.

Jak zauważa Gola (2018), sformułowanie w tym dokumencie definicji środowiska życia człowieka – rozumianego jako układ stosunków przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych – stanowiło pierwszy krok w zmianie podejścia do edukacji ekologicznej, co doprowadziło do przekształcenia jej w koncepcję zorientowaną na zrównoważony (trwały) rozwój. Wskazanie dynamicznego i złożonego charakteru środowiska spowodowało, że edukacja ekologiczna przestała być postrzegana wyłącznie jako edukacja przyrodnicza, stając się koncepcją integrującą aspekty biologiczne, społeczne, kulturowe i etyczne w perspektywie globalnych wyzwań.

Kolejnym przełomowym momentem w rozwoju pojęcia edukacji ekologicznej na skalę światową było doprecyzowanie celów, zadań i zasad tegoż podczas Międzynarodowej Konferencji UNESCO w Tbilisi w październiku 1977 roku (UNESCO, 1978). Dotychczas koncentrowano się głównie na wiedzy, świadomości i motywacji w kontekście środowiska biofizycznego i rozwiązywania problemów z nim związanych (Stapp, 1969), natomiast w Deklaracji z Tbilisi definicja analizowanego pojęcia została poszerzona o wymiary etyczne, społeczne, kulturowe i ekonomiczne. Podkreślono, że edukacja ekologiczna nie jest jedynie nauką o przyrodzie i przekazem wiedzy o środowisku, lecz procesem obejmującym relacje między człowiekiem a środowiskiem w szerokim kontekście. Określono, że zadaniem edukacji jest

nauczanie podstaw ekologicznie zrównoważonego użytkowania środowiska i sposobów jego ochrony, a także ukształtowanie nawyków kultury ekologicznej oraz poczucia obywatelskiej odpowiedzialności za ochronę dóbr przyrody” (Lonc & Kantowicz, 2005, s. 25).

Ponadto akcentowano jej interdyscyplinarność, wskazując, że „edukacja ekologiczna jest wynikiem reorientacji i integracji różnych dyscyplin, a także, że istnieje konieczność całościowego postrzegania problemów środowiska” (UNESCO, 1978, pkt I.2). Celem edukacji stało się zrozumienie złożonej natury środowiska oraz zdobycie wiedzy, wartości, postaw i umiejętności praktycznych. Było to przejście od samej świadomości i wiedzy o środowisku do nabywania kompetencji działania na jego rzecz. Podkreślano także praktyczny wymiar edukacji ekologicznej powiązanej z realnymi problemami społeczności i opartej na interdyscyplinarności.

Deklaracja wskazywała również, że edukacja ekologiczna ma budować odpowiedzialność i solidarność między krajami, oraz wprowadzała ideę współzależności gospodarczej, politycznej i ekologicznej w skali międzynarodowej – element ten jest obecny we współczesnej koncepcji edukacji dla zrównoważonego rozwoju (UNESCO, 1978, pkt I). W deklaracji kładziono nacisk również na to, że edukacja ekologiczna powinna obejmować wszystkie grupy wiekowe i zawodowe w ramach edukacji formalnej i nieformalnej, wykorzystującej środki masowego przekazu i inne kanały edukacyjne.

W kolejnych dekadach pomimo podjęcia przez wiele państw działań na rzecz ochrony środowiska nie odnotowano znaczącej poprawy jego stanu. W efekcie na międzynarodowych kongresach zaczęto podkreślać jeszcze większą rolę edukacji ekologicznej jako narzędzia zmiany społecznej. W ratyfikowanej w 1987 roku przez ponad 100 państw Międzynarodowej Strategii Edukacji Środowiskowej na lata 90. XX wieku, przyjętej podczas Międzynarodowego Kongresu UNESCO i UNEP, wskazano, że skuteczne działania na rzecz rozwiązania narastających problemów środowiskowych muszą opierać się na wartościach, postawach i zachowaniach jednostek oraz grup społecznych. Podkreślono, że stosowanie wyłącznie środków technologicznych w procesie edukacyjnym jest niewystarczające – konieczne jest kształtowanie świadomości ekologicznej i odpowiedzialności obywatelskiej. W Strategii ponownie zaakcentowano potrzebę integracji edukacji środowiskowej z systemem edukacji formalnej i pozaformalnej, prowadzenia badań naukowych, uwzględniania

kontekstów społecznych, ekonomicznych i kulturowych, a także włączania metod partycypacyjnych, sprzyjającym aktywnemu uczestnictwu jednostek i społeczności w działaniach na rzecz środowiska. Wskazano również na znaczenie współpracy międzynarodowej i regionalnej oraz wymiany informacji i doświadczeń między odpowiedzialnymi za wprowadzenie edukacji ekologicznej podmiotami w celu doskonalenia metod i treści oraz zwiększenia jej efektywności (Gola, 2018, s. 133).

Następnie w latach 90. XX wieku znaczącą rolę odegrały inicjatywy UNESCO związane z rozwijaniem koncepcji edukacji dla zrównoważonego rozwoju – Education for Sustainable Development (ESD), której ramy zaczęto szerzej wiązać z celami rozwoju i politykami edukacyjnymi, a następnie usystematyzowano je w dokumentach wdrożeniowych (2005–2014, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140147>) i podsumowaniach końcowych. Zwieńczeniem tego etapu było ustanowienie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju (DESD, 2005–2014), z UNESCO jako agencją wiodącą, oraz opracowanie Międzynarodowego schematu wdrożeniowego (International Implementation Scheme, 2005, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000140147>), który określił cele, strategie oraz kamienie milowe dla włączania ESD do systemów edukacyjnych na poziomie krajowym i lokalnym. Dokument ten akcentował m.in. potrzebę integracji wartości zrównoważonego rozwoju w treściach nauczania oraz budowania partnerstw międzysektorowych dla zmiany systemowej w edukacji.

Na poziomie krajowym rozwój edukacji ekologicznej był wzmacniany przez regulacje prawne i dokumenty strategiczne, które stopniowo rozszerzały jej zakres i znaczenie. Ustawa Prawo ochrony środowiska (POŚ, 2001, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010620627>) wprowadziła obowiązek uwzględniania problematyki ochrony środowiska i zasad zrównoważonego rozwoju w podstawach programowych wszystkich typów szkół (art. 77), a także określiła zadania dla szkolnictwa wyższego i środków masowego przekazu w zakresie upowszechniania treści prośrodowiskowych. W tym samym roku opracowano Narodową Strategię Edukacji Ekologicznej oraz Narodowy Program Edukacji Ekologicznej, które doprecyzowały cele, grupy odbiorców, formy realizacji i mechanizmy finansowania edukacji ekologicznej w wymiarze formalnym, pozaformalnym i nieformalnym, podkreślając jej powiązanie z zasadami trwałego rozwoju.

Kolejne dokumenty, w tym Polityka ekologiczna państwa na lata 2009–2012 z perspektywą do roku 2016, akcentowały udział społeczeństwa w działaniach na rzecz środowiska, rozwój badań oraz integrację zasad ochrony środowiska w strategiach sektorowych. Był to etap, w którym edukacja ekologiczna zaczęła być postrzegana nie tylko jako element dydaktyki, lecz jako narzędzie kształtowania postaw obywatelskich i partycypacji społecznej.

Najważniejszym dokumentem ostatnich lat jest Polityka ekologiczna państwa 2030 (PEP 2030, <https://www.gov.pl/web/ia/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-pep2030>), przyjęta w 2019 r., która operacjonalizuje cele międzynarodowe (UE i ONZ) i wskazuje trzy cele szczegółowe oraz dwa cele horyzontalne, w tym cel określony jako „Środowisko i edukacja: rozwijanie kompetencji ekologicznych społeczeństwa”. Dokument ponownie podkreśla, że edukacja ekologiczna powinna obejmować wiedzę, umiejętności i postawy sprzyjające realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, a jej wdrażanie ma być realizowane poprzez projekty strategiczne, kierunki interwencji i finansowanie w perspektywie 2021–2027. Uzupełnieniem PEP 2030 jest Strategiczny plan działań w zakresie edukacji ekologicznej, który porządkuje długoterminowe cele edukacji ekologicznej i klimatycznej, kluczowe grupy docelowe oraz mechanizmy finansowania, odwołując się do klasycznych celów edukacji z Deklaracji z Tbilisi (1977): uświadomienia, wiedzy, postaw, kompetencji i uczestnictwa.

Przedstawiona ewolucja pokazuje drogę od rozumienia edukacji ekologicznej jako przekazu wiedzy i kształtowania świadomości (Belgrad, 1975; Tbilisi, 1977) ku koncepcji kompetencyjnej i sprawczej, w której kluczowe są wartości, postawy i umiejętność działania na rzecz zrównoważonego rozwoju – najpierw w ramach DESD (2005–2014), następnie GAP (2015–2019), a dziś ESD for 2030 (Education for sustainable development: a roadmap, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802.locale=en>). W polskich dokumentach ścieżka ta znajduje odzwierciedlenie w umocowaniu ustawowym (POŚ, 2001), programach operacyjnych i strategiach (NSEE/NPEE, Polityka ekologiczna państwa na lata 2009–2012), aż po PEP 2030, która traktuje edukację jako horyzontalną dźwignię transformacji ku zrównoważonemu rozwojowi. Dzięki temu edukacja ekologiczna przestaje być wyłącznie „przedmiotem” – staje się narzędziem zmiany społecznej, przygotowując jednostki

i wspólnoty do odpowiedzialnych wyborów i działań w warunkach globalnych kryzysów środowiskowych.

Istotnym nurtem, który wpłynął na ewolucję rozumienia edukacji ekologicznej – zwłaszcza w obszarze wartości, postaw i odpowiedzialności społecznej – jest nauczanie kolejnych papieży dotyczące relacji człowieka ze środowiskiem. Już Jan XXIII w encyklice *Pacem in terris* (1963, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_xxiii/encykliki/pacem_in_terriss_11041963.html) nawoływał do budowania pokoju opartego na poszanowaniu porządku stworzenia. Paweł VI w Liście apostolskim *Octogesima adveniens* (1971, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html) zwracał uwagę na konsekwencje narastającego kryzysu ekologicznego, wskazując na potrzebę refleksji nad stylem życia współczesnych społeczeństw. Jan Paweł II w *Redemptor hominis* (1979, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html) podkreślał natomiast konieczność „nawrócenia ekologicznego” oraz odpowiedzialnego stosunku człowieka do stworzenia. W swoim nauczaniu zwracał uwagę nie tylko na moralne i duchowe źródła kryzysu ekologicznego, lecz także na potrzebę kształtowania nowych postaw wobec przyrody. W kolejnych latach wielokrotnie rozwijał tę perspektywę, akcentując, że degradacja środowiska jest „wynikiem błędnej wizji człowieka”, który traci świadomość swojej odpowiedzialności za wspólny dom. W orędziu na XXIII Światowy Dzień Pokoju (1990, <https://old.swietostworzenia.pl/biblioteka-laudato-si/954-oredzie-papieza-jana-pawla-ii-na-xxiii-swiatowy-dzien-pokoju-1-01-1990-r>) przypominał, że kryzys ekologiczny ma fundament moralny i wymaga odnowy stylu życia, solidarności oraz umiejętności samoograniczenia.

Następcy Jana Pawła II kontynuowali tę linię interpretacyjną. Benedykt XVI, określany niekiedy „papieżem ekologii”, w swoich encyklikach – zwłaszcza *Caritas in veritate* (2009, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html) – wskazywał na ścisły związek między troską o środowisko a troską o człowieka. Podkreślał, że nie można mówić o ekologii środowiska bez „ekologii człowieka”, obejmującej poszanowanie godności osoby, jej życia i relacji społecznych. Zwracał uwagę, że rozwiązania technologiczne są niewystarczające, jeśli nie towarzyszy im

przemiana etyczna i duchowa, prowadząca do bardziej świadomego i odpowiedzialnego korzystania z zasobów Ziemi.

Najszerszą, systemową i globalnie oddziałującą wizję ekologii przedstawił papież Franciszek w encyklice *Laudato si'* (Franciszek, 2015). Rozwinął w niej koncepcję „ekologii integralnej”, która łączy ochronę środowiska z wymiarem społecznym, kulturowym, gospodarczym i duchowym. Franciszek podkreśla, że edukacja ekologiczna musi być procesem wewnętrznej i społecznej przemiany – prowadzić do kształtowania wrażliwości, empatii, odpowiedzialności oraz zdolności do wspólnego działania. Wskazuje, że jedynie takie podejście może długofalowo zmieniać wzorce konsumpcji, styl życia i relacje społeczne, a w konsekwencji przyczyniać się do budowania bardziej zrównoważonego świata.

W nauczaniu papieża punktem wyjścia dla „nawrócenia ekologicznego”, a tym samym dla edukacji ekologicznej, jest biblijne przesłanie o stworzeniu świata, Bożym planie wobec człowieka i jego niezbywalnej godności, ukazujące, że ludzkie życie opiera się na trzech fundamentalnych relacjach: z Bogiem, z innymi ludźmi i z ziemią. W *Laudato si'* Franciszek podkreśla, że zrozumienie i odnowienie tych relacji stanowi fundament integralnej wizji świata, a ich rozerwanie prowadzi do złożonego kryzysu duchowego, społecznego i ekologicznego. Dlatego edukacja ekologiczna nie może ograniczać się do przekazywania wiedzy o środowisku; powinna wspierać pogłębioną refleksję nad sensem ludzkiego życia, miejscem człowieka w stworzeniu oraz wynikającą stąd odpowiedzialnością moralną. Papież wskazuje, że prawdziwa edukacja ekologiczna wymaga formacji sumienia, rozwijania cnót ekologicznych – takich jak wdzięczność, umiarkowanie, współodpowiedzialność i troska – oraz kształtowania zdolności do przemiany osobistych nawyków.

Edukacja ta, zgodnie z papieskim nauczaniem, ma prowadzić do budowania „ekologii integralnej”, która łączy troskę o środowisko z troską o sprawiedliwość społeczną, kulturę dialogu oraz dobro wspólne. W praktyce oznacza to, że proces wychowania powinien angażować nie tylko szkoły i uczelnie, lecz także rodziny, wspólnoty lokalne oraz wszystkie instytucje życia społecznego, zdolne wspierać postawy odpowiedzialności i solidarności. W tym ujęciu edukacja ekologiczna staje się narzędziem przemiany zarówno jednostek, jak i społeczeństw, prowadząc do odbudowania równowagi między człowiekiem, innymi ludźmi i całym stworzeniem, pojmowanym jako wspólny dom.

Wkład nauczania papieskiego wzbogacił zatem pojęcie edukacji ekologicznej o wyraźny wymiar etyczno-duchowy, podkreślając nierozzerwalną więź między środowiskiem naturalnym, kulturą społeczną i systemem wartości. Ujęcie to wpisuje się w szerszą ewolucję międzynarodowej refleksji nad edukacją – od przekazu wiedzy o środowisku ku rozwijaniu kompetencji odpowiedzialności, solidarności i troski o dobro wspólne. Dzięki temu perspektywa papieska stanowi dziś istotny element interpretacji edukacji ekologicznej, szczególnie w jej wymiarze aksjologicznym i społecznym, wspierając globalną transformację w kierunku zrównoważonego rozwoju.

Ujęcie problemowe pojęcia

Pojęcie edukacji ekologicznej od początku obarczone jest wieloznacznością i sporami dotyczącymi zakresu, celów oraz podstaw aksjologicznych. Najczęściej wskazywanym problemem jest brak jednolitej definicji – w literaturze termin bywa utożsamiany z edukacją środowiskową, a od lat 90. XX wieku coraz częściej włączany w szerszą ramę edukacji dla zrównoważonego rozwoju (ESD). Powoduje to nakładanie się znaczeń i niejednoznaczność programową. W konsekwencji w różnych ujęciach akcentowane są odmienne priorytety: od przekazu wiedzy przyrodniczej i kształtowania świadomości ekologicznej, po rozwój kompetencji praktycznych, postaw obywatelskich i sprawczości społecznej. Problemem pozostaje także rozbieżność w interpretacji relacji między edukacją ekologiczną a edukacją środowiskową – część autorów traktuje je jako synonimy, inni wskazują na różnice w zakresie celów i treści, co dodatkowo komplikuje spójność działań edukacyjnych. Współczesne dokumenty międzynarodowe i krajowe, w tym Deklaracja z Tbilisi (1977) oraz Polityka ekologiczna państwa 2030, próbują porządkować te kwestie, definiując edukację ekologiczną jako proces interdyscyplinarny, ukierunkowany na kształtowanie wiedzy, wartości i kompetencji niezbędnych do realizacji zasad zrównoważonego rozwoju.

Drugi wymiar problemowy dotyczy filozoficznych fundamentów – sporu między antropocentryzmem, biocentryzmem i ekocentryzmem. Antropocentryzm, głęboko zakorzeniony w kulturze europejskiej, stawia człowieka w centrum wartościowania, a przyroda jest traktowana

instrumentalnie, jako zasób służący jego potrzebom i rozwojowi (Chrzanowska, 2011, s. 148–149). „Człowiek jest w centrum obserwacji i poznania, on kategoryzuje świat, nadaje mu ład i sens” (Gola, 2018, s. 28). W tym ujęciu ochrona środowiska ma charakter funkcjonalny – „dla dobra człowieka”, co kształtuje praktyki edukacyjne nastawione na racjonalne gospodarowanie zasobami. Biocentryzm przesuwając akcent na wartość życia jako takiego: wszystkie organizmy, nie tylko ludzie, mają wartość moralną, a edukacja powinna rozwijać wrażliwość na prawa istot żywych i ich współzależność (Gola, 2012, s. 64–65). Ekocentryzm idzie jeszcze dalej, uznając całość ekosystemu – w tym elementy nieożywione – za wartość nadrzędną; w tym paradygmacie celem edukacji jest kształtowanie świadomości planetarnej, troski o integralność systemów przyrodniczych i sprawiedliwość środowiskową (Chrzanowska, 2011, s. 153–154).

Jak podkreśla Gola (2012, s. 66–67), przyjęta perspektywa aksjologiczna determinuje zarówno cele, jak i metody edukacji: od technicznego „zarządzania środowiskiem”, po formację postaw odpowiedzialności i roztropności ekologicznej. Małgorzata Chrzanowska (2011, s. 155–158) dodaje, że edukacja ekologiczna powinna być holistyczna – integrować wiedzę, wartości i działania, aby prowadzić do zmiany stylu życia, a nie tylko deklaratywnej wiedzy.

W tym kontekście istotne znaczenie ma ekofilozofia Henryka Skolimowskiego (1989), która proponuje „humanizm ekologiczny” – koncepcję odnowy świadomości ludzkiej z eksploatorskiej na proekologiczną. H. Skolimowski postuluje kształtowanie nowego typu podmiotu – „człowieka ekologicznego”, zdolnego do życia w harmonii z naturą, odrzucającego konsumpcyjny styl życia i dominacyjne wzorce cywilizacji technicznej (Chrzanowska, 2011, s. 154–155). Ekofilozofia, jako nurt aksjologiczny, łączy refleksję nad sensem życia z postulatem odpowiedzialności za całość biosfery, wskazując, że edukacja ekologiczna musi być procesem formowania świadomości, a nie tylko przekazywania informacji.

Trzeci problem dotyczy przejścia od wiedzy i świadomości do działania. W polskiej literaturze podkreśla się, że edukacja ekologiczna nie może ograniczać się do informowania – musi prowadzić do zmiany postaw, stylu życia i praktycznych kompetencji. Barierą nie jest jednakże brak wiedzy, lecz jej abstrakcyjność w codziennych wyborach;

stąd potrzeba „praktycznego paradygmatu ekologicznego”, który łączy refleksję aksjologiczną z działaniem. Helena Ciążela i in. (2010) wskazują, że odnowa ekologiczna poprzez edukację wymaga metod angażujących emocje i kreatywność, a także rozwijania odpowiedzialności obywatelskiej – bez tego świadomość nie przełoży się na sprawczość. Dużą rolę w kształtowaniu umiejętności współdziałania i podejmowania inicjatyw przypisuje się nauczycielowi. Elżbieta Lonc i Ewelina Kantowicz (2005) dodają, że edukacja powinna przygotowywać do praktycznego stosowania zasad zrównoważonego rozwoju w życiu zawodowym i społecznym. W polskich strategiach (Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej) akcentuje się także powiązanie edukacji z ideą zrównoważonego rozwoju – integrację aspektów ekologicznych z ekonomicznymi i społecznymi – co w praktyce rodzi wyzwania projektowe: jak łączyć interdyscyplinarność z realną wykonalnością i oceną efektów (Gola, 2012).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Analiza definicji, ewolucji i problemowych ujęć edukacji ekologicznej pozwala sformułować kilka kluczowych wniosków. Edukacja ekologiczna jest pojęciem wielowymiarowym i dynamicznym – jej znaczenie ewoluowało od wąskiego ujęcia przyrodniczego w latach 60. i 70. XX wieku, poprzez integrację aspektów społecznych, kulturowych i ekonomicznych w kolejnych dekadach, aż po współczesne powiązanie z ideą zrównoważonego rozwoju. Brak jednoznacznej definicji oraz różnorodność interpretacji – od edukacji środowiskowej, po edukację zrównoważonego rozwoju – stanowi zarówno wyzwanie, jak i szansę: umożliwia elastyczne dostosowanie treści i metod do kontekstu, ale utrudnia spójność programową i ocenę efektów.

Filozoficzne podstawy edukacji ekologicznej wskazują na konieczność wyjścia poza instrumentalne podejście i uwzględnienia wartości, etyki oraz refleksji nad relacją człowiek – środowisko. W tym ujęciu edukacja ekologiczna powinna być rozumiana nie tylko jako przekaz wiedzy, lecz jako proces formowania świadomości, postaw i kompetencji działania, oparty na krytycznym myśleniu i odpowiedzialności.

Koncepcje edukacji ekologicznej powinny uwzględnić wymiar aksjologiczny, który porządkuje cele i metody oraz decyduje o skuteczności oddziaływań. W literaturze wyróżnia się trzy główne orientacje: antropocentryczną (ochrona przyrody „dla człowieka”, z priorytetem zdrowia i dobrostanu ludzi), biocentryczną (uznanie wewnętrznej wartości każdego organizmu i wynikającej z niej powinności troski) oraz holistyczną/ekocentryczną (pierwszeństwo integralności i stabilności wspólnoty biotycznej, także elementów nieożywionych) – każda z nich pociąga odmienne akcenty wychowawcze: od technicznego „zarządzania zasobami”, po kształtowanie postaw odpowiedzialności, współodczuwania i umiarkowania (Gola, 2016). Badania wskazują, że w polskiej edukacji formalnej dominuje ujęcie antropocentryczne i poznawcze, podczas gdy praktyki nieformalne częściej sięgają po strategie relacyjne, biocentryczne i holistyczne.

Istnieje potrzeba jawnego osadzenia działań w ramie etycznej kompatybilnej z ESD oraz przełożenia wartości na cele afektywne i behawioralne w pracy z nauczycielami przedszkolnymi i studentami pedagogiki. Programy powinny jasno określać proporcje między wiedzą, postawami i kompetencjami działania, integrować treści przyrodnicze z aspektami społecznymi i kulturowymi, uwzględniać podstawy aksjologiczne oraz stosować metody aktywizujące, projekty lokalne i działania obywatelskie, które przekładają wiedzę na realne zachowania. Kluczowe jest także opracowanie systemu oceny efektów, mierzącego nie tylko poziom wiedzy, ale również zmiany postaw i sprawczość społeczną oraz uwzględnienie kontekstu kulturowego i lokalnych uwarunkowań, aby zwiększyć skuteczność i legitymizację działań. Edukacja ekologiczna powinna uwzględniać lokalne uwarunkowania, tradycje i potrzeby społeczności, aby zwiększyć jej skuteczność i legitymizację.

Dodatkowo cennym źródłem inspiracji dla współczesnej edukacji ekologicznej pozostaje nauczanie papieży, które konsekwentnie podkreślało etyczny i duchowy wymiar relacji człowieka ze środowiskiem. Wskazywali oni, że kryzys ekologiczny jest w swej istocie wynikiem zaburzenia podstawowych relacji – z Bogiem, drugim człowiekiem i przyrodą – a ich odbudowa wymaga nie tylko działań technicznych, lecz przede wszystkim odnowy moralnej i kulturowej. Z perspektywy edukacyjnej oznacza to konieczność kształtowania postaw odpowiedzialności, solidarności i troski o dobro wspólne, rozwijania cnót ekologicznych (wdzięczność,

umiarkowanie, współodczuwanie) oraz wzmacniania kompetencji praktycznych niezbędnych do sprawczości obywatelskiej.

W świetle tej tradycji edukacja ekologiczna nie jest jedynie narzędziem zmiany zachowań, ale procesem formacji osoby i społeczności, prowadzącym do rozumienia siebie jako części większej wspólnoty życia – zarówno ludzkiej, jak i przyrodniczej. Integracja perspektywy aksjologicznej inspirowanej nauczaniem papieża może tym samym wzbogacić programy edukacyjne o głębszy wymiar antropologiczny i etyczny, co sprzyja trwałej zmianie postaw i praktyk oraz budowaniu kultury ekologicznej zgodnej z założeniami edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

Podsumowując, edukacja ekologiczna powinna być traktowana jako proces zmiany społecznej, który łączy wiedzę, wartości i działanie w perspektywie globalnych wyzwań, takich jak zmiany klimatyczne, utrata bioróżnorodności czy kryzysy społeczne. Jej skuteczność zależy od spójności celów, interdyscyplinarności oraz zdolności do angażowania jednostek i społeczności w realne działania na rzecz środowiska.

BIBLIOGRAFIA

- Albińska, E. (2005). Pedagogika ekologiczna. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia XXI wieku*. T. IV: P (s. 129–135)). Warszawa: PWN.
- Chrzanowska, M. (2011). Edukacja ekologiczna jako paradygmat kształcenia i wychowania. *Spółeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Hmanistyczne*, 2, 147–160.
- Ciążela, H., Dziarnowska, E., & Tryburski, W. (red.) (2010). *Wobec zagrożenia globalnym kryzysem ekologicznym. Technologiczna korekta czy aksjologiczna przebudowa?* Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Cichy, D. (2003). Edukacja ekologiczna. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia XXI wieku*. T. I: A-F (s. 910–915). Warszawa: PWN.
- Franciszek (2015). *Laudato si'*. *Encyklika w trosce o wspólny dom*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Gola, B. (2010). Programy edukacji ekologicznej w akademickim kształceniu pedagogów. W: A. Sajdak & D. Skulicz (red.), *Paradygmaty akademickiego kształcenia pedagogów* (s. 63–74). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gola, B. (2018). *Etyka środowiskowa w edukacji ekologicznej*. Kraków: Impuls.

- Lonc, E., & Kantowicz, E. (2005). *Ekologia i ochrona środowiska*. Wałbrzych: Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu.
- Paweł VI (1971). *Octogesima adveniens. List apostolski z okazji osiemdziesiątej rocznicy encykliki „Rerum novarum”*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Skolimowski, H. (1989). *Eseje o ekologii. Nadzieja matką mądrych*. Łódź: Wydawnictwo Akapit Press.
- Stapp, W.B. (1969). The Concept of Environmental Education. *The Journal of Environmental Education*, 1, 30–31. DOI: 10.1080/00139254.1969.10801479
- Tuszyńska, L. (2006). *Edukacja ekologiczna. Dla nauczycieli i studentów*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie.
- UNESCO-UNEP (1975). *The Belgrade Charter: A framework for environmental education*. International Workshop on Environmental Education.
- U Thant (1969). *Man and his environment: Report of the Secretary-General (E/4667)*. New York: United Nations Economic and Social Council.
- Wójtowicz, B. (2010). *Geografia. Rozwój zrównoważony. Edukacja ekologiczna*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.